

Моделі політичного лідерства в Україні

Олена Симоненко,

аспірант

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

ім. І. Кураса НАН України

В Україні політичне лідерство як питання політології не досліджувалося протягом усього радянського періоду її історії. І лише в часи державної незалежності проблема політичного лідерства опинилася в центрі уваги політичної науки і практики. Сучасна наукова політологія успішно розвиває методологічні, загальнотеоретичні проблеми політичного лідерства завдяки зусиллям, зокрема, таких вчених, як І. Бекешкіна, Д. Видрін, В. Журавський, І. Курас, Б. Кухта, Н. Теплоухова, О. Майборода, М. Михальченко, А. Пахарев, Л. Шкляр. Водночас слід зазначити, що в цій царині лишається багато ще нерозкритих питань.

В умовах демократизації, на думку Д. Видріна, значно розширилося тлумачення поняття „лідерство”. До політичних лідерів останнім часом відносять не лише тих, хто обіймає офіційні керівні посади в державі, а й популярних і впливових учасників політичного життя або регіональних політичних керівників, які діють сміливо, по-новаторському, незалежно. Тому політичним лідером можна вважати будь-якого учасника політичного процесу, „який прагне і здатен консолідувати зусилля оточуючих і активно впливати (в межах території, міста, регіону, країни) на цей процес задля досягнення означених і поставлених ним цілей”.

Факт невміння та небажання наших державних достойників вирішувати нагальні проблеми суспільства аж ніяк не означає, що для успішного подолання загальнонаціональної кризи зайвим можна вважати функціонування такої особливої форми взаємодії у суспільстві, як усіма визнане політичне лідерство. Адже саме в ньому, лідерстві, фокусуються суспільно-політичні процеси, покликані прискорювати трансформацію суспільства, організувати і спрямовувати його енергію на модернізацію країни. Але для того, щоб цей потужний соціально-політичний інститут став ефективним, необхідно досліджувати і пізнавати його сутність, можливості та результати функціонування. Тут не можна обмежуватися пізнанням і застосуванням лише практичного досвіду управлінців. Глибокі

теоретичні дослідження дадуть змогу краще коригувати процеси лідерства, а отже й впливати на процеси трансформації суспільства.

Демократичне лідеротворення, яке для більшості країн Європи є нормою, у нас лише утверджується та визначає подальшу перспективу організації політичної влади. Система формування політичного лідерства вбирає, відповідно, типові зразки цивілізаційного досвіду продукування лідерів та еліт і нові українські пріоритети кадрової політики. На механізм лідеротворення покладаються такі важливі функції, як, наприклад, стабілізація політичної системи, активізація впливу громадськості на прийняття політичних рішень, підтримка демократичних цінностей та інститутів. Тож від його ефективності залежить не лише якість політичної влади, а й суспільний прогрес в цілому. Для України оптимальним є багатомірний спосіб формування політичного лідерства, здатний забезпечити: а) зміцнення прошарку офіційних лідерів як невід'ємного інституту громадянського суспільства; б) збільшення їх політичної ваги і вплив на хід реформаційного процесу. Отже, його впровадження сприятиме демократизації політичної системи в Україні.

Дослідження українських і західних учених, представлені у комплексі, підтвердили лідеротворчу функцію законодавчої гілки влади як укорінення парламентських прерогатив у діяльності держави; лідер формується як державний діяч у процесі виконання ним парламентських функцій, тобто політичної діяльності.

Діяльність офіційного лідера в структурі українського уряду включає принцип подвійної відповідальності – перед Президентом і Верховною Радою України.

Закономірністю функціонування механізму лідеротворення є прагнення до рівноваги, цілеспрямованості та раціональної основи. Побудова системи державних, партійних, виборчих тощо процесуально-конкурентних форм інституціоналізує сучасне лідерство та підсилює його самоорганізацію, саморозвиток і саморух.

Державні політичні інститути (президентство, парламент, уряд) можна назвати базовим складником лідеротворчого механізму, що концентрує ресурси влади і виступає в ролі центру прийняття кадрових рішень та найвищого арбітра у процесах розподілу державних посад.

Вкрай актуальним в Україні є розвиток політико-професійної компетентності офіційного лідерства.

Кожний державний медіа-представник є актор політичної комунікації, тож державну пресу як частину загальнокомунікативних явищ коректно вважати виразником потреб електорату.

Контроль як політична функція має неабиякий лідеротворчий потенціал: він впливає на особистість політика, розвиває здатність оцінювати власні дії та уміння самовизначатися й у такий спосіб формує адекватні прояви лідерської поведінки. За даними соціологічних

досліджень, пересічні виборці обирають людей, а не ідеї чи програми, внаслідок чого центральною ланкою механізму формування політичного лідерства в Україні постає особистість політичного діяча.

Головний зміст політичного лідерства полягає в тому, що за всієї різноспрямованості впливу воно виступає інтегративною складовою організації суспільства в цілому та побудови правової й демократичної держави зокрема.

Політичне лідерство в сучасній Україні набуває демократичних пріоритетів: спрямування на легалізацію національно-державної політики, створення законодавчо-правової бази, персоніфікації, професіоналізації, інституціоналізації тощо. Запровадження їх у систему лідеротворення за конкретних політичних реалій змінить тип і структуру лідерства від перехідного, формалізованого зразка до раціонально-легального, реформаторського і демократичного.

Формування політичного лідерства забезпечує система ЗМІ як складова сучасної політики, дієвий засіб державної звітності, а не лише реалізації влади. Державна преса є також формою відкритого дискурсу та важелем громадського контролю. Правомірно, що в межах створення цілісної системи громадського контролю за діяльністю політичного лідерів мас-медіа України, за своєю природою багатofункційні, розбудовуються на засадах причетності й контрольованості самостійної громадівської влади, яка віддзеркалює запити до офіційного лідерства, домінуючі у політичному процесі.

Цікавим і доцільним в умовах соціальних трансформацій, які відбуваються в нашій країні, видається дослідження гендерних аспектів політичного лідерства.

Традиційно лідерство як соціально-психологічний феномен вивчалось майже без врахування статі, оскільки лідерська роль апріорі вважалась маскуліною. На керівних державних посадах, а також у масових громадсько-політичних організаціях, партіях перебувають переважно чоловіки, які й формують політику держави в її „чоловічому вбранні”. Проте логічно припустити, що жінка-політик зможе компетентніше оцінити проблеми жінок, що вона раціональніше, адекватніше репрезентуватиме жіночу частину населення. Оскільки кожний конкретний політичний лідер не може однаково враховувати і „свої” і „не свої” гендерні інтереси, то набуває актуальності проблема пропорційної представленості в політиці лідерів як чоловічої, так і жіночої статі. Пропорційна представленість в політичній діяльності лідерів-жінок і лідерів-чоловіків суттєво збагачує суспільство, стимулює його творчу енергію, оптимізує процес прийняття рішень.

Необхідно також брати до уваги, що інтереси тієї чи іншої соціальної групи можуть бути належно враховані, якщо їх представники становитимуть не менше 30 відсотків від загальної чисельності осіб,

причетних до прийняття політичних рішень. У країнах з високим рівнем жіночого представництва у структурах влади (Фінляндія - 39,0 %, Норвегія - 35,8 %, Швеція - 33,5 %, Данія - 33,0 %) краще, ніж деінде, вирішуються проблеми екології, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, досягається злагода у суспільному організмі. При цьому від жінок-політиків очікують не тільки захисту соціальних інтересів населення, конструктивного і активного вирішення специфічно жіночих проблем, а й іншого стилю роботи, способів розв'язання проблем.

Проте, як свідчать результати досліджень, ставлення до жінок-лідерів, зокрема політиків, в нашому суспільстві, на жаль, досить упереджене. Поширена думка, що жінці не місце у великій політиці. Звичайно, ці стереотипи трохи посунула така харизматична постать української політики, як Ю. Тимошенко.

Необхідно сказати, що питання про стиль роботи багато в чому залежить від суб'єктивної точки зору – хто не хоче бачити жіночого стилю в політиці, той його і не помітить. У більшості випадків відзначаються позитивні якості жінки-політика. Наголошується, що жінки толерантніші у спілкуванні з іншими, більше прагнуть досягти гармонії і тому віддають перевагу компромісу, а не конфронтації, колегіальному, а не ієрархічному способу прийняття рішень. У жінок більш прагматичний підхід, порівняно з чоловіками, більш розвинене почуття обов'язку.

Відзначаються відмінності в проблемах, які політики-жінки та їх колеги-чоловіки визнають найбільш актуальними. Наприклад, жінки більше переймаються соціальними проблемами та активніше підштовхують уряд до їх вирішення. Крім того, вони менше впевнені у завтрашньому дні та обачніші, ніж чоловіки, і тому більше уваги приділяють питанням охорони здоров'я, дитячим установам, пенсійному забезпеченню. Це специфічний „жіночий” елемент, який відповідає ролі жінки-матері, сенс якої визначається піклуванням про інших. Жінка, згідно з рольовими стереотипами суспільства, має бути м'якою, стриманою. Ці якості скоріше заважають більшості жінок бути успішними в політиці, побудованій за чоловічим сценарієм.

Ще одна особливість жінок-політиків полягає в тому, що вони прагнуть до моральної політики. Під моральною політикою розуміється наступне: відповідність засобів і способів тим високим цілям, які декларуються в програмових документах; діяльність не заради кар'єри, власного просування по службі, а заради ідеї; мета – не завоювання влади, а вироблення механізмів народовладдя; протистояння злу в усіх його проявах; захист несправедливо скривджених тощо.

Вважається, що жінка-політик має складніший імідж, ніж політик-чоловік. Вона повинна мати в своєму іміджовому портреті певні „чоловічі” риси (звідси – „залізна леді” М. Тетчер і „сталева” М. Олбрайт). Але на загал у неї мають переважати суто жіночі риси. Можливо, такий

„пульсуючий” імідж створює ускладнення для жінки-політика і заважає аудиторії пристосуватися до неї: тільки-но аудиторія починає звикати до „чоловічої” поведінки жінки-політика, як раптом починає діяти жіноча іміджова модель.

Керівну еліту України в останні десятиліття до розпаду СРСР описав В. Литвин.

За сім радянських десятиріч було створено керівну верству, правлячу еліту. На зміну їй після серпня 1991 року в Україні, як і в інших державах СНД, приходить нова правляча еліта, яка називає себе демократичною.

Відомо, що нова еліта виступала у виборчих кампаніях з гострою критикою корумпованості партократії, бюрократизму, штучного розширення штатів управління. Але коли сама перемогла, то з'ясувалося, що штати управлінців вона не скоротила, а, навпаки, значно розширила. Частина нової еліти використовує своє службове становище для збагачення, вступаючи, зокрема, в ринкові структури.

Слід відзначити, що багато західних політологів, застерігаючи від різкої зміни еліт, використовують такий аргумент: стара еліта вже мала привілеї, перш за все – майнові. Нова ж представляє верстви, обділені ними, вона роками відчувала свою ущемленість, а тому, перемігши, прагне „взяти своє”, відірвати кусень від пирога влади. Отже, нова еліта обійдеться суспільству дорожче, ніж стара. Ось чому так важливо, щоб „привілеї”, необхідні для виконання функцій влади, були оформлені законодавчо, доведені до відомо громадськості. І, разом з тим, необхідно суворо дотримуватися правових та моральних обмежень, встановлених для представників влади. Для вирішення цих проблем лідер держави в повній мірі може використати всі інститути демократії.

За часів президентства Л. Кравчука визначилося кілька шляхів формування політичних лідерів в Україні. Першим був шлях використання радянської партноменклатури. На сході, півдні України відбулися численні перестановки: вчорашні партійні лідери різного калібру „пішли у владу” й незабаром очолили більшість виконавчих, законодавчих і судових структур на регіональних, локальних рівнях, частина перемістилася навіть на національний рівень керівництва. Метою цих лідерів стало утримання на владних щаблях, зміна свого матеріального становища (відкрився напівлегальний шлях до збагачення), розширення сфери свого впливу. Відкинувши марксистську ідеологію, вони замінили її голим утилітаризмом, безідейністю, культом зиску, слухняності при виконанні владних рішень. Певний тон задав сам лідер – Л. Кравчук – обережний, спритний політик, майстер пошуків виходу з критичних ситуацій.

Найбільш типовою опозиційною особистістю цього періоду видається нам постать В. Чорновола. Він пройшов тернистий шлях від суспільного негативізму до інакомислення, від простого заперечення до опозиційної,

антирежимної діяльності, за що й поплатився ув'язненням. Далі були роки праці в Українській гелсінській групі (спілці), участь у національних протестах кінця 1980-х років, у структурах локального рівня виконавчих структур Львівщини, керівництво НРУ, депутатство у Верховній Раді. В розпал виборчих баталій 1999 року його спіткала трагічна смерть.

Як керівник НРУ в 1990-і роки, В.Чорновіл був одним з авторів доктринальної програми національно-демократичного спрямування. Вона передбачала розбудову правової національної держави, за устроєм – парламентсько-президентської республіки з високим рівнем децентралізації. В. Чорновіл виступав за широкі соціальні реформи, за входження України до європейських структур, за стратегічне партнерство з США, рівноправну співпрацю з сусідами України.

Ще одним шляхом формування політичних лідерів в Україні стала участь людей, які вперше прийшли в політику, – новообрані депутати Верховної Ради, члени представницьких і виконавчих інститутів різних владних рівнів. З одного боку, вони не мали значного досвіду участі в політичних процесах, міцних зв'язків з населенням, їх не підтримували організовані сили, оскільки багатопартійна система лише розбудовувалася. З іншого боку, значна частина з них становила ту верству, що на Заході називається менеджерами, тобто вони мали певний досвід управління бізнесом, різними структурами. На жаль, лише невеликий відсоток з них був професійно підготовленими політиками, соціологами, філософами, істориками, а головне – правниками. Значна частина мала вищу освіту, але не гуманітарну, що теж ускладнювало справу. Власне, ця третя група становила, в принципі, певний резерв для національно-державницької групи лідерів.

В останні роки у велику політику поступово почали проникати й олігархи, „справедливо” вважаючи, що вершити політику має той, хто має гроші.

Шлях лідерів кожної мікрогрупи в політику був різним. Так, представники номенклатури вже були при владі, їм лише залишалося перейти з кабінету в кабінет (звичайно, кожен „номенклатурник” розгортав значну громадсько-політичну діяльність, щоб ознайомити електорат зі своїми поглядами, концепціями). На номенклатурників працювала певна інерція авторитету, а також досвід керівної роботи, вміння організувати виконання прийнятих рішень, все те, що називають технологією влади. Чого не можна відібрати в номенклатурних лідерів, так це високої виконавчої дисципліни, мистецтва вести переговори й приймати рішення.

Однак використати цей шлях сьогодні вже неможливо. До цього ж додаймо, що номенклатурним лідерам нині вже за шістьдесят; багато стереотипів, навичок технології ухвалення рішень, прийнятих для номенклатури, нині непридатні: рівень професіоналізму потрібен вже

інший.

На відміну від номенклатурних та опозиційних лідерів, ті, які належать до третьої групи, пройшли досить швидко низку владних щаблів, причому вони не мали політичного професіоналізму перших, політичного іміджу других, але володіли управлінським, менеджерським досвідом, навичками бюрократичної праці, певного досвіду роботи в ринкових умовах – вони ж бо формувалися вже в 1990-і роки. Це переважно відносно молоді, ініціативні, спрагли до успіху, грошей, впливів, слави люди, частина яких чудово відчувається в умовах жорсткої конкуренції. Незнання політичної теорії замінюється амбіціями, однак за короткий час вони показали високу мобільність, уміння адаптуватися, відважно брати на себе частину відповідальності за прийняття політичних рішень. Оскільки панує загальна низька відповідальність за прийняті рішення, то ця когорта особливої загрози відповідальності за некомпетентність не бачить. Вона майже не усвідомлює, що в суспільно-політичних процесах при еволюційному розвитку така відповідальність стане відчутною в наступних поколіннях, але їм це не лякає, бо це „далеке майбутнє”, а успіх, вигода, владні впливи реально існують сьогодні.

Отже, політичне лідерство є складною взаємодією людей у соціальних групах. Воно завжди пов'язане з природою суспільного ладу, політичною владою. Конкретно-історична ситуація, різні соціальні класи і групи потребують лідерів, що володіють різними якостями. Одні якості необхідні для керівника трудового колективу, інші – для керівника політичної партії, організації, руху, ще інші – для керівника держави.

Наприкінці 1980-х - початку 1990-х років в Україні почався новий етап – демократизація й розмежування політичних сил. Почалося створення політичних партій, суспільних рухів і масових організацій.

Потрібно підкреслити, що справжні політичні лідери формуються безпосередньо в політичній боротьбі. В недавньому минулому не було справжньої політичної боротьби, отже й не було попиту на політичних лідерів. Сьогодні підтверджує, що в Україні не лише не зникають, а, навпаки, поглиблюються політичні проблеми, пов'язані з представництвом різних політичних партій, рухів, організацій, соціальних груп і різних класів у політичній владі. Різко зріс попит на політичних лідерів. І в силу цих умов у ролі лідерів іноді опиняються „політкустари” з невисоким рівнем політичної та соціальної зрілості, політичної культури.

Сьогодні, як ніколи, все більше усвідомлюється необхідність моральної поведінки лідера у сфері політики. На перший план висуваються такі якості, як совість, чесність, благородство. Для політичного лідера честь – це, перш за все, єдність слова і діла; благородство – це толерантність і повага до інакомислячих, у тому числі й до думки політичних опонентів.

У нинішніх умовах становлення суспільно-політичного лідерства в молодій українській державі кожний, хто претендує на лідерство в партії,

політичні інститути і процеси

політичні інститути і процеси

в суспільному русі, масовій організації чи в державі, має враховувати такі моменти: нести персональну відповідальність перед суспільством за реалізацію ухвалених рішень, програм; навчитися слухати і вести паритетний діалог з політичними опонентами, відкинути підозри до інакомислячих; відмовитись від позиції універсального вершителя долі людей, претензій на останню інстанцію. Отже, в Україні роль політичних лідерів особливо значна, оскільки вони виступають потужним державостверджуючим (або гальмівним) чинником.

Література:

1. **Бекешкина И.** Есть ли в Украине общенациональные лидеры // Политическая мысль. – 1994. – № 3.
2. **Выдрин Д.** Очерки практической политологии. — К., 1991. — С. 32.
3. **Кухта Б. Л., Теплоухова Н. Г.** Політичні еліти і лідерство. Львів, 1995.
4. **Литвин В.** Політична арена України: Дійові особи та виконавці. – К., 1994.